

4. Uitspraak in eindtermen en leerplannen Nederlands

4.1 Inleiding

Zowel in Vlaanderen als in Nederland wordt de inhoud van de lessen Nederlands voor een belangrijk deel bepaald door eindtermen, kerndoelen en leerplannen. Wat deze begrippen precies inhouden, werd toegelicht in hoofdstuk 2. In dit hoofdstuk wordt nagegaan of, op welke manier en in welke mate anno 1999 in deze documenten aandacht besteed werd aan uitspraak. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen twee types van aandacht. Ten eerste kan een leerkracht van zijn leerlingen eisen dat ze standaardtaal spreken. Met betrekking tot uitspraak betekent dat vooral dat typische dialectklanken bestreden worden, al dan niet via gerichte uitspraak oefeningen. Anderzijds kan natuurlijk ook gelet worden op technische aspecten van uitspraak zoals verstaanbaarheid, articulatie, intonatie, volume en stemgebruik.

Voor Vlaanderen werden de eindtermen³⁰ en ontwikkelingsdoelen voor de eerste graad geraadpleegd, alsook alle leerplannen Nederlands en Project Algemene Vakken (PAV)³¹ die in het schooljaar 1999-2000 in gebruik waren. De bibliografische gegevens van de Vlaamse leerplannen zijn te vinden in een aparte bijlage (Bijlage 2). Voor Nederland werden de kerndoelen voor de basisvorming geraadpleegd, de eindtermen voor de tweede fase van havo/vwo en de eindtermen voor het vmbo. Omdat het Vlaamse (door onderwijsnetten bepaalde) leerplan geen directe Nederlandse pendant heeft, werd voor Nederland ook een aantal didactische werken onderzocht in verband met spreekvaardigheid in het vak Nederlands. Deze werken worden – ook in Vlaanderen – vaak als basis genomen bij het ontwikkelen van didactisch materiaal.³²

Belangrijke kanttekening: eventuele uitspraakadviezen mogen niet los gezien worden van de lessen taalbeschouwing. In die lessen taalbeschouwing maken leerlingen vandaag o.a. kennis met begrippen als taalvariatie en register, denken na over (de rol van) dialect en standaardtaal en leren dat ze hun taalgebruik moeten aanpassen aan de communicatieve situatie waarin ze zich bevinden en aan het doel dat ze willen bereiken (cf. §3.1, zie ook Van de Velde 2002). Het zou te ver voeren om op dit punt de leerplannen uitvoerig te citeren, maar om toch een idee te geven van de aanbevelingen in dezen, worden wel de

---

³⁰ In Vlaanderen waren er in 1999 alleen eindtermen resp. ontwikkelingsdoelen voor de eerste graad van het secundair onderwijs (cf. hoofdstuk 2).

³¹ De afkorting *PAV* staat voor *Project Algemene Vakken*. Een school kan er voor kiezen om in BSO-richtingen de vakken Nederlands, wiskunde, aardrijkskunde en geschiedenis te bundelen tot één vak *Project Algemene Vakken*. Omdat PAV dus ook Nederlands omvat, werden ook deze leerplannen onderzocht.

³² Met dank aan de medewerkers van het SLO (Instituut voor Leerplanontwikkeling) in Enschede (NL). Informatie over de Nederlandse kerndoelen en eindtermen kreeg ik van Dick Prak (e-mail 8-11-1999) en Jan Verbeek (e-mail 6 december 1999). De selectie van de Nederlandse leerplannen gebeurde in overleg met Theun Meestringa (e-mail 17-12-1999 en 29-03-2000).

eindtermen en kerndoelen genoemd waarin deze taalvariationele aspecten aan bod komen.

4.2 Uitspraak in Vlaamse eindtermen, kerndoelen en leerplannen Nederlands

In dit onderdeel wordt nagegaan in hoeverre in Vlaamse onderwijsdocumenten (eindtermen, kerndoelen, leerplannen), in gebruik in het schooljaar 1999-2000, aandacht besteed werd aan standaardtalige en technische aspecten van uitspraak.

4.2.1 Vlaamse eindtermen en ontwikkelingsdoelen

Bij 'Spreken' lezen we dat leerlingen 'binnen gepaste communicatiesituaties' een bereidheid moeten ontwikkelen om (eindterm 8*):

'- te spreken

- algemeen Nederlands te spreken

- een kritische houding aan te nemen tegenover hun eigen communicatiegedrag'

Bij 'Luisteren' vinden we dat leerlingen een bereidheid moeten ontwikkelen om 'een onbevooroordeelde luisterhouding aan te nemen' (eindterm 4*). In het onderdeel i.v.m. taalbeschouwing lezen we o.a. dat leerlingen met het oog op een efficiënte communicatie weet moeten hebben van het bestaan van standaardtalen, regionale, sociale en situationele taalvariatie, normen, vooroordelen en rolgedrag (eindterm 19). Verder moeten leerlingen communicatiebevorderende middelen kunnen toepassen. Voor spreekvaardigheid in de eerste graad betekent dit o.a. dat ze vooraf hun spreekdoel moeten bepalen (eindterm 20).

Ontwikkelingsdoel 1 voor de B-stroom luidt: 'De leerlingen gebruiken Nederlands als communicatiemedium'. Bij 'Spreken' wordt een aantal situaties en niveaus opgesomd waarin de leerlingen 'het gepaste taalregister' moeten kunnen hanteren (eindterm 17). Nog bij spreekvaardigheid vinden we dat leerlingen vooraf hun spreekdoel moeten bepalen en bereid moeten zijn om te reflecteren over hun eigen spreekgedrag (eindterm 18 en 20).

4.2.2 Vlaamse leerplannen

In deze paragraaf worden alle Vlaamse leerplannen Nederlands voor het secundair onderwijs onder de loep genomen die in gebruik waren in het schooljaar 1999-2000. Ook de PAV-leerplannen van het Beroepsonderwijs werden onderzocht. Een volledig overzicht van al die documenten is te vinden in Bijlage 2. In een eerste fase werden uit deze leerplannen alle aanwijzingen gehaald die betrekking hebben op de verwerving van een standaardtalige uitspraak, de training van technische aspecten van uitspraak en algemene aanwijzingen met betrekking tot het gebruik van de standaardtaal. Die aanwijzingen zijn verzameld in Bijlage 3. Om de leesbaarheid te verhogen worden in deze paragraaf alleen de voornaamste bevindingen samengevat in schema's. Daarbij worden de leerplannen geordend per graad en per net (cf. hoofdstuk 2). Onder 'ARGO' staan de documenten van het Gemeenschapsonderwijs, onder 'OVSG' die van het stedelijk resp. gemeentelijk onderwijs en onder 'VVKSO' die van het katholiek onderwijs.

A. De verwerving van een standaardtalige uitspraak

In Schema 4.1 wordt per onderwijsnet en per graad aangegeven in hoeverre in de leerplannen Nederlands aandacht besteed werd aan standaardtalige aspecten van uitspraak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen

- *specifieke oefeningen* met het oog op de verwerving van een uitspraak zonder regionale kenmerken ('oef')
- de eis van een zuivere uitspraak bij het *hardop lezen* ('lezen')

Bij het doornemen van de leerplannen bleek namelijk dat het facet uitspraak soms onbesproken bleef in het onderdeel 'Spreekvaardigheid', maar wel behandeld werd onder het kopje 'Technisch lezen'. Daarom is het zinvol om hier een aspect van (technische) leesvaardigheid bij het onderzoek te betrekken.

Buiten beschouwing gelaten zijn:

- passages die wel betrekking hebben op standaardtaal, maar niet specifiek over uitspraak gaan (bv. streven naar 'acceptabel Nederlands', 'verzorgde taal', 'behoorlijk spreken', 'Algemeen Nederlands spreken')
- passages die wel over uitspraak gaan, maar niet specifiek over dialectvrije, zuivere uitspraak (bv. 'correcte uitspraak' of 'uitspraak' in het algemeen)

Deze passages zijn opgenomen in Bijlage 3.

Als een net in een bepaalde onderwijsvorm niet over een apart leerplan beschikte, is het betreffende vakje gearceerd. 'TSO bis' verwijst naar een leerplan voor TSO-richtingen met relatief weinig uren Nederlands. Soms bestond er een apart leerplan voor verbale expressie. Als daarin aandacht besteed werd aan uitspraak, staat in de tabel '*verb. express.*'. Het Gemeenschapsonderwijs beschikte over een apart leerplan Nederlands voor de optie 'Leefgroepenwerking en Bijzondere Jeugdzorg' ('*Lgw & Bjz*'), die wordt georganiseerd in de vorm van een derde leerjaar van de derde graad TSO. Ook dat is apart vermeld in de tabel.

	A-stroom B-stroom	ARGO lezen oef.	OVSG oef. -	VVKSO - -
1ste graad				
2de graad	ASO/KSO/TSO BSO - Nederl - PAV	oef. + lezen oef. -	<i>verb. express.</i> -	- oef. -
3de graad	ASO/KSO/TSO TSO bis BSO - Nederl - PAV	oef. + lezen oef. + lezen oef. -	- - - -	- - - -
3de lj.	ASO TSO / KSO <i>Lgw & Bjz</i> BSO - Nederl - PAV	<i>verb. express.</i> - oef. + lezen - -	- - - -	- - - -

Schema 4.1: Aandacht voor de verwerving van een standaardtalige uitspraak in Vlaamse leerplannen Nederlands

Alleen in de meeste leerplannen van het Gemeenschapsonderwijs werd gevraagd om systematisch oefeningen te organiseren met het oog op de verwerving van een standaarduitspraak. Wellicht is het geen toeval dat juist de leerplannen van dit onderwijsnet nog adviseerden om uitspraaktraining in te lassen. In de tweede en de derde graad van het Gemeenschapsonderwijs werd namelijk nog gewerkt met VSO-leerplannen uit het midden van de jaren tachtig (cf. Bijlage 2). De leerplannen van de andere netten zijn recenter. Mogelijk leggen de huidige leerplannenmakers andere klemtonen dan hun voorgangers, en vinden ze de verwerving van een standaarduitspraak minder belangrijk. Een (voorzichtige) bevestiging voor deze hypothese: het enige leerplan van het Gemeenschapsonderwijs waarin *niet* expliciet gevraagd werd om uitspraakoefeningen te organiseren, is een leerplan dat wel uit de jaren negentig dateert, namelijk dat voor de A-stroom van de eerste graad.

B. Technische aspecten van uitspraak

In Schema 4.2 wordt per onderwijsnet en per graad aangegeven of er aandacht wordt besteed aan technische aspecten van uitspraak als volume, intonatie en articulatie. Aandacht voor uitspraak is er in:

- het onderdeel spreekvaardigheid ('spreken'),
- specifieke uitspraakoefeningen ('oef')
- het onderdeel expressie ('expressie')
- adviezen m.b.t. hardop lezen ('lezen')

1ste graad	A-stroom B-stroom	ARGO spreken+lezen spreken+lezen	OVSG - spreken + oef.	VVKSO spreken oef.
2de graad	ASO/KSO/TSO BSO - Nederl - PAV	spreken+lezen spreken+lezen -	<i>verb. express.</i> -	expressie oef. lezen
3de graad	ASO/KSO/TSO TSO bis BSO - Nederl - PAV	spreken+lezen spreken+lezen spreken+lezen -	- - -	expressie - lezen -
3de lj.	ASO TSO / KSO <i>Lgw & Bjz</i> BSO - Nederl - PAV	<i>verb. express.</i> - algem. + lezen - lezen	- - spreken+lezen -	spreken - -

Schema 4.2: Aandacht voor technische aspecten van uitspraak in Vlaamse leerplannen Nederlands

Aandacht voor de technische aspecten van het spreken (bv. articulatie, tempo, volume) was er vooral in het Gemeenschapsonderwijs en het katholiek onderwijs. In de leerplannen van het Gemeenschapsonderwijs werden de technische

aspecten van uitspraak systematisch twee keer genoemd: één keer in verband met spreekvaardigheid in het algemeen en één keer in verband met hardop lezen. Ook in het katholiek onderwijs was er in zowat alle leerplannen Nederlands aandacht voor spreektechniek, hetzij bij de bespreking van de leerdoelen m.b.t. mondelinge taalvaardigheid, hetzij bij de bespreking van het vakonderdeel 'Expressie' of in verband met hardop lezen. Voor het eerste leerjaar B, het beroepsvoorbereidend leerjaar en de tweede graad BSO werd gesuggereerd om specifieke oefeningen in te lassen m.b.t. spreektechniek. In de tweede en de derde graad BSO is de spreektechniek vaak nog niet optimaal. De leerkrachten werd gevraagd na te streven 'wat haalbaar is'. In de PAV-leerplannen was er weinig of geen aandacht voor uitspraak. Alleen in verband met hardop lezen werd nog wel eens gewezen op het belang van bv. volume en articulatie. In de OVSG-leerplannen werden deze technische aspecten alleen genoemd in het leerplan voor het eerste leerjaar B en het beroepsvoorbereidend leerjaar, het leerplan voor het derde leerjaar van de derde graad BSO en in dat van de complementaire activiteit *Verbale expressie* in de tweede graad.

4.3 Uitspraak in Nederlandse eindtermen, kerndoelen en leerplannen Nederlands

4.3.1 Nederlandse eindtermen en kerndoelen

In de kerndoelen voor de basisvorming (Bonset e.a. 1995:309-313, Verbeek 1993:86-88) wordt geen aandacht besteed aan uitspraak, noch aan technische aspecten (bv. articulatie, volume, intonatie), noch aan de standaardtaligheid ervan. Standaardtaal kunnen spreken hoort in Nederland dus niet tot de kerndoelen, maar de begrippen 'dialect' en 'standaardtaal' worden wel behandeld in het onderdeel 'Kennis over taal en taalverschijnselen'. Leerlingen moeten inzicht verwerven in de achtergronden van verschillen in gesproken taal (kerndoel 14). Ze moeten ook een onderscheid kunnen maken tussen meer en minder formele taalgebruikssituaties en weten welk taalgebruik in die situaties gehanteerd wordt (kerndoel 13). Ook in de eindtermen voor mondelinge vaardigheden in de vernieuwde tweede fase van vwo en havo is er geen aandacht voor uitspraak (Bonset e.a. 1999:6-7, Examenprogramma vwo/havo 1998:13-14). Uitspraak komt wel aan bod in de eindtermen voor het vak Nederlands in het vmbo (Examenprogramma vmbo 1999). Onder 'Spreek- en gespreksvaardigheid' lezen we o.a. dat leerlingen hun taalgebruik moeten richten op hun publiek. Aspecten waar ze op moeten letten, zijn intonatie, tempo en articulatie, maar ook woordkeus, houding, directe omgeving en status van de gesprekspartner.

4.3.2 Nederlandse leerplannen

In de Nederlandse leerplannen die anno 1999 in gebruik waren, werd vrijwel alleen aandacht besteed aan technische aspecten van uitspraak (Bijlage 3). Dit gold zowel voor de onderbouw (De Boer 1990:58, 60; Boland e.a. 1993:19; De Boer e.a. 1994:passim; Verbeek 1993:28; Bonset e.a. 1995:144-145, 151) als voor de

bovenbouw van het voortgezet onderwijs (Van Gelderen & Oostdam 1994:42-46, 72-77; De Heer 1996:73-77, Bonset e.a. 1999:37, 61, 89). Het enige leerplan waarin (heel even) uitspraakzuiverheid vermeld werd, is dat van De Heer (1996:21-22). Die stelt dat leerlingen moeten streven naar 'het zuiver uitspreken van de klanken'. In geen enkel leerplan werd aangeraden om uitspraak oefeningen te organiseren. Wel werd in twee leerplannen voor de onderbouw (De Boer 1990, Bonset e.a. 1995) vermeld dat leerlingen die moeite hebben met een aantal technische uitspraakaspecten terecht zouden moeten kunnen in een individuele cursus. Een andere opvallende passage: volgens Bonset e.a. (1995:242) moet de leerkracht zoveel mogelijk taalvariëteiten toelaten in de klas. Hierdoor zou de spreekangst of onzekerheid verminderen en kan iedereen deelnemen aan de communicatie. Verder valt nog op dat bij de bespreking van monologische spreek oefeningen over het algemeen meer aandacht werd besteed aan spraaktechnische aspecten dan bij discussies en/of debatten.

4.4 Samenvatting

In Nederland bevatten de kerndoelen voor de basisvorming en de eindtermen voor de vernieuwde tweede fase van vwo en havo geen aanwijzingen in verband met uitspraak. Er was wel aandacht voor uitspraak in de eindtermen voor het vmbo en in leerplannen zoals die van De Boer (1990), Boland e.a. (1993) en Van Gelderen & Oostdam (1994). Daarbij werd echter enkel gelet op technische aspecten als volume, intonatie en articulatie. Alleen De Heer (1996:21-22) heeft het even over de 'zuivere uitspraak van klanken'. In de Vlaamse eindtermen en ontwikkelingsdoelen was er geen aandacht voor spreektechniek, in de leerplannen wel. Expliciete uitspraak oefeningen werden aanbevolen in alle leerplannen voor de B-stroom van de eerste graad. In de OVSG-leerplannen was er ook uitspraak training in de A-stroom. Alleen de (wat oudere) leerplannen van het Gemeenschapsonderwijs schreven ook in de tweede en derde graad nog systematisch uitspraak oefeningen voor. Die oefeningen zijn vooral gericht op het wegwerken van regionale klanken. De leerplannen van de andere onderwijsnetten bevatten nauwelijks aanwijzingen met betrekking tot de 'zuivering' van de uitspraak.